

POETICA ELEMENTELOR FUNDAMENTALE ÎN BASMELE LUI IOAN SLAVICI

Deși păstrează schema narativă a basmului popular, poveștile lui Slavici aduc un suflu nou în literatură, și anume inserarea în asemenea scrieri a fondului moral slavician.

Povestitorul creionează trasee inițiatice, altele de fiecare dată, exploatând ingenios o poetică a elementelor esențiale, puse în ecuații dintre cele mai diverse. Ne vom opri, în cele ce urmează, la câteva dintre acestea.

Protagonistul basmului *Spaima zmeilor*, tată al multor copii cărora nu le mai poate asigura traiul zilnic, pleacă în lume pentru a căuta de lucru, însă cum nu găsește nimic pe acest tărâm, trece pe tărâmul celălalt și se tocmește slugă cu anul la Mama Zmeilor. Anul durează în basme trei zile, și dacă sluga îndeplinește întocmai și la timp toate poruncile stăpânei, „tatăl lor” primește câte o găleată de galbeni (simbol teluric deținător, ca toate metalele, de foc latent) pe zi. Cum bătrâna zmeoaică n-are nici un interes să-l fericească pe bietul pământean descins în teritoriul fabulos, ea va căuta cu ajutorul fiilor ei, să-i zădărnicească toate acțiunile și, ca urmare să nu-l mai plătească și să-l nimicească.

Prima încercare la care este supus eroul de viclenia zmeoaică constă în aducerea unui burduf de apă. De văzut de la bun început că pe tărâmul celălalt lucrurile au cu totul alte dimensiuni. Eroul nu poate duce nici măcar burduful gol, și atunci recurge la un șiretlic: simulează că vrea să disloce puțul și să-l transporte la casa zgrițuroaicei. De teamă că, în perspectiva timpului, zmeii vor rămâne fără apă, unul din fiii zmeoaicei se oferă să transporte el burduful plin.

La fel va proceda bietul om și când va fi trimis după lemne, respectiv când va trebui să se întrecă la aruncarea buzduganului. Proțăpăit lângă acest instrument uriaș, sluga îi spune concurentului său că așteaptă să treacă luna, nu cumva buzduganul să se oprească pe astrul nopții, cum, chipurile, i s-ar fi mai întâmplat odată când a zvârlit în văzduh barda bunicului. E crezut pe cuvânt și de data aceasta. Zmeoiaca îi dă cele șapte găleți de aur fostei slugi care face mofturi și își primește cu condescendență simbria, dar cu condiția să-i fie duse gălețile acasă unde copiii flămânzi, înarmați fiecare cu câte un *cutit* (instrument prin excelență sacrificial) și cu câte o furculiță, le ies în cale scandând cât îi ținea gura că vor să mănânce carne de zmeu. Locuitorii celuilalt tărâm aruncă poverile de pe umăr și se întorc înspăimântați în lumea lor, bucurându-se că s-au descotorosit de străinul intrus, gata oricând să le schimbe radical habitudinile și întreg modul de viață statornicit de o tradiție veșnică sau atemporală. Aici zmeii, făpturi

supranaturale, nici nu se gândesc să-și epuizeze resursele fundamentale: nu vor să aducă acasă întreaga fântână pentru că apoi ar rămâne fără apa care, în viziunea lor, constituie o sursă vitală pentru ființare; la fel, se tem că pădurea, o dată transportată acasă va fi mistuită treptat și definitiv de focul cosmic care, în lipsă de materie primă, s-ar fi stins, frustrându-i de căldură și de prepararea hranei cotidiene. Nu exclud nici spaima că, o dată aruncat în lună, buzduganul cel mare, ar putea să fie lipsiți de *lumina* acesteia, spre a nu mai pune la socoteală că pierderea buzduganului strămoșesc, prin aruncarea lui în *văzduh*, i-ar frustra de legătura cu pământul și deci de forța vitală pe care aceasta le-o asigură în virtutea obișnuinței și a respectului față de înaintași. O posibilă dezordine cosmică îi înfricoșează teribil pe zmeii care trebuie să creadă, în primul rând ei înșiși, în realitatea lor ficțională. Judecați în funcție de naivitatea de care dau dovadă pe întreg parcursul narațiunii, zmeii nu sunt altceva decât niște copii eterni. Ca urmare, credința lor în forța elementelor esențiale ale firii, este într-un totu motivată.

* * *

Un basm în care elementele fundamentale sunt puse în cele mai neașteptate și ingenioase ecuații, pe întreaga scală a binelui și răului, a teluricului și celestului, a tenebrei compacte și a luminii orbitoare, a frigului și a arșiței, a curajului și a fricii, a demnității perseverente și a lașității, a cinstei și a vicleniei este *Zâna Zorilor*, piesă de rezistență a lui Slavici în acest domeniu, scrisă ca replică la *Făt Frumos din lacrimă*, basmul prea literaturizat, în sillage-ul romantismului german, de către Eminescu. Iată rezumatul, cât se poate de succint, al acestui basm fermecător.

În căutarea apei fermecate care se găsea doar în fântâna Zânei Zorilor, pleacă, rând pe rând, cei trei feciori ai împăratului însemnat prin faptul că ochii lui aveau simultan funcții diferite.

Trecerea din regatul împăratului cu trei feciori spre un alt tărâm se face pe o punte păzită de un „balaur cu trei capete, cu niște fețe grozave, cu o falcă-n cer și cu una în pământ”¹, gata să-l scalde în văpaie pe Florea, feciorul cel mare și mai puțin vrednic, pornit în căutarea apei vindecătoare.

Aceeași probă, însă direct proporțională cu istețimea și curajul feciorului mijlociu, Costan, este ratată și de acesta.

Petru, fiul cel mic, se va înfrunța cu un balaur și mai puternic și care împroșca foc „cât vezi cu ochii.”² Focul

este cu atât mai înfricoșător cu cât cerul e mai întunecat:

Îndată i se întuneca cerul de nu văzu altceva decât foc! Foc în dreapta, foc în stânga, foc pe dinainte, foc pe dinapoi. Balaurul arunca la foc din toate șapte capetele.³

Inițial, nu va reuși nici el să treacă în cealaltă împărăție. Se va întoarce acasă să-și procure un cal năzdrăvan, și anume cel pe care a călărit împăratul în tinerețea sa:

– Neagră-ti fie lumina! Se răsti acuma împăratul. Cine te-a învățat ca să mă întrebi tu pe mine asta? Cu bună samă vrăjitoarea cea de Birsă. Ai tu minte? Au trecut cincizeci de ani de când am fost eu june: cine știe pe unde au putrezit oasele murgului meu de atunci?! În podul grajdului îmi pare cum că mai e o curea din frâu. Atâta am, și mai mult nimic, din cal.⁴

Cum acest cal era de mult „oale și ulcele”, fosta doică a lui Petru îl clonează dintr-un brâu vechi găsit prin pod. Cu acest cal, viteazul fecior ajunge din nou la puntea dintre tărâmurii, punte păzită acum de un balaur, nici cu trei, nici cu șapte, ci cu douăsprezece capete, prin care scuipe mult mai abitir decât predecesorul lui, foc. I se reteză un cap cu o sabie și grație avântului murgului năzdrăvan, voinicul ajunge pe pământul de dincolo de punte. De aici nu se vede altceva decât cer și pământ, imagine pe care exploratorii polari o descriu a fi întocmai, dar ea amintește de o secvență specifică genezei, când opoziția profan/sacru nu funcționa încă și nici cea dintre rău și bun, dintre murdar și curat, impur și pur. Petru și murgul său merg „o zi ca vântul, una ca gândul, una ca dorul și una ca blestemul”⁵, până ce ajung la marginea pustiului. Traversează apoi pădurea de aramă, unde se luptă cu Vâlva acesteia: Cap n-are, dar nici fără cap nu e... Prin aer nu zboară, dar nici pe pământ nu umblă... Are coama ca și calul, coarne ca cerbul, fața ca ursul, ochii ca dihorul și trupul e de toate, numai de ființă nu... Așa era vâlva când se repezi către Petru⁶.

În timpul acestei lupte, de pe Petru curg sudorile ca pâraul. Învinsă, ciudata întrupare se transformă în cal, adică în ceea ce fusese inițial, înainte de o vrajă rea. O luptă cu altă vâlvă se duce în pădurea de argint: „Se făcu vifor mai turbat, noapte mai neagră, pământul se cutremura mai tare decât în pădurea de aramă”⁷. În pădurea de aur, Petru are impresia „c-a intrat cineva în miezul lumii și a început s-o întoarcă pe dos...”⁸. Vâlva de aici e mult mai periculoasă pentru că are consistența negurii sau a unei ape, însă nu e apă, „că-ți pare că nu curge pe pământ, ci zboară cumva”⁹. Și această vâlvă redevine cal. Cu mica herghelie astfel întocmită, voinicul trece succesiv, colinele Sfintelor Miercuri, Joi, și Vineri, confruntându-se cu frigul cel mai crâncen, ori cu o căldură asfixiantă, peste tot existând tentații care să-l abată din drumul său. Sfintele îi fac daruri fermecate și-i dau sfaturi utile pentru ducerea la bun sfârșit a misiunii filiale pe care și-o asumase.

Sfânta Vineri, îi dezvăluie calitățile miraculoase ale fântânii Zânei Zorilor: „Cine bea din apa ei, acela înflorește ca trandafirul și ca viorelele.”¹⁰

Se observă aici că elementele apă și pământ alcătuiesc un tot, dând naștere unor noi forme de viață. Exact ce-i trebuia și lui Petru: să aducă viața în ochiul

chinuit de veșnică lăcrimare al părintelui său.

Dificultățile expediției sunt încă departe de a se fi terminat. Viteazul fecior își hrănește caii cu jăratec, apoi îi adapă la fântână și ajunge într-un loc ce iarăși amintește de nediferențierea lumii terestre de cea celestă:

Departee... departee... unde se lasă cerul pe pământ, unde stau stelele de vorbă cu florile, acolo se vedea o roșeață senină, cam așa cum e cerul coala în zorile de primăvară, dar mai frumos și mai minunat!... Acolo era cetatea Zânei Zorilor.”¹¹

Este *ținutul* dimineții eterne, un *spațiu* al timpului încremenit, lăcașul elementelor primare, în care fiecare dintre acestea îmbracă haina perfecțiunii.

Cetatea soarelui, în care locuiește Zâna Zorilor este încercuită de un râu care curge stând pe loc și care este păzit de niște lei. Norocul voinicului este că, datorită fluierului primit în dar de la Sfânta Vineri, poate adormi pe oricine ascultă cântecul. Râul era menit netrecerii lui de către sufletul de om, dar Petru găsește și aici, ca de obicei, soluția salvatoare. Grădina zânei este prin excelență una edenică: „...arborii erau tot cu crăci de aur, izvoarele curgeau mai limpede decât roua, vânturile se mișcau cântând, și florile vorbeau vorbe dulci și frumoase...”¹²

Curgerea timpului nu-și mai are rostul aici, și la încremenirea clipelor de fericire iau parte, într-un fel sau altul, toate cele patru elemente ale universului: ...vântul nu se mai juca cu frunzele, nici razele soarelui nu mai sorbeau roua de pe iarbă și râurile încetară de a mai curge... un aer plin de miros dulce și adormitor...pe pământ, pe unde umblai cu picioarele, era nu știu ce strălucitor ca oglinda și moale ca perina...”¹²

Fântâna zânei nu are nimic extraordinar, cu „niște doage din moși-strămoși”, simbol al statorniciei și al respectului pentru cei ce au zidit-o în vremuri ancestrale.

Zâna, nemaipomenit de frumoasă, doarme „pe niște perini de mătase umplute cu suflare de vânt de primăvară.”¹³ Petru o sărută, ia trei îmbucături din colacul puterii și trei înghițituri din vinul junetei, își umple ulcioarele cu apă din fântână și se întoarce printr-o lume care a ieșit acum din împietrirea de mai înainte: bobocii florilor se desfac, izvoarele curg mai vioaie, razele soarelui se joacă mai vesele pe pereții cetății, zânele au fețe radioase. Toate acestea sunt urmarea celor trei sărutări date de Făt-Frumos zânei adormite în Cetatea Soarelui.

Petru s-a îndrăgostit *coup de foudre* de Zâna veșnic aurorală, și lumea pe care o străbate și-a regăsit echilibrul paradisiac specific vârstei de aur a omenirii. Elementele firii își trăiesc din plin concordia postgenetică și deplina armonie dintre terestru și astral. Pământul și *cerul* fac parte din lumea aceasta, lume a dorului, lume unde drumurile sunt reversibile. Petru se întoarce fericit pe propriile-i urme, le vizitează pe cele trei Sfinte, de la Sfânta Vineri până la Sfânta Miercuri, schimbând daruri cu toate și primind sfaturi pe care voinicul, dintr-un spirit de recunoaștere neastâmpărată și de îmbogățire a experienței, nu le respectă întotdeauna. Frații pizmăreți îl așteaptă pe cale, îi iau, cu vorbe viclene, apa fermecată și, întru desăvârșirea mișeliei lor, îl aruncă într-o fântână

„lată și adâncă”. Fântânile, ca și prăpăstiile abisale sunt popasuri de trecere pe tărâmul fără dor, spre țara în care „cocoșii nu cântă și câinii nu latră”, cum se spune în bocetele dalbului de pribeag.

Această lume, subterană de regulă, poate fi interpusă între cea a pământenilor (reală) și cea a zânelor (ficcională), sau le poate întrupa pe amândouă. Mâniată de a-și fi găsit fântâna tulburată, Zâna Zorilor stagnează însăși devenirea mediului său, devenire pe care o dau jocul și vivacitatea elementelor. E modalitatea magică de a-l aduce în fața ei pe cel care-o sărutase în somn și-i dăruise coroana de aur: „Zânele să nu mai zâmbească, florile să nu mai miroasă, vânturile să nu mai miște, izvoarele să nu mai curgă limpede și razele soarelui să nu mai lumineze.”¹⁴

Primii doi feciori ai împăratului care-și recăpătase vederea, își asumă succesiv misiunea mântuirii lumii de întunericul universal, asemenea celui pregenetic, care se abătuse peste ea. Dau, firește, greș și sunt umiliți de Zâna care, prin întrebări meșteșugite, le dă în vileag crasa impostură de care aceștia abuzau cu sfruntată nesăbuintă.

Tabloul încremerii cosmice este magistral intuit și redat de povestitor: roata traiului omenesc a fost blocată, razele soarelui sunt seci și reci, vânturile au rămas suspendate în văzduhul negru, izvoarele curg în ele însele. E un domeniu al atemporalității totale: „A trecut multă vreme așa fără să fi curs.”¹⁵

Doar Petru o mai putea îndupleca pe Zâna Zorilor să repună universul în rosturile și dinamica lui, însă vajnicul flăcău zăcea în adâncul fântânii în care fusese aruncat de frații geloși pe vitejia și pe norocul lui. Este, așadar, căutat cu înverșunare de vântoase trei zile și trei nopți, acțiunea acestora fiind una devastatoare în ordinea elementelor esențiale:

Trei zile și trei nopți Vântoasele nu mai steteră. De trei ori scoaseră copacii din rădăcini, de trei ori scoaseră râurile din cursul lor: de trei ori sfărâmară nourii, izbindu-i de stânci: de trei ori măturară fundul mării și de trei ori prăpădiră fața pământului.¹⁶

Descoperit fiind în cele din urmă, cele trei Sfinte purced la învierea lui Petru pe cale magică, practică în care elementele sunt prezente în ipostaze speciale și într-un melanj care-și are tâlcul lui asociat în forța vorbelor incantatorii: „Sfânta Joi făcu foc, culese roua de pe frunze în tigaia cea de aur și puse tigaia pe foc... Când apa începu a fierbe, Sfânta Miercuri zise trei vorbe, privi o dată către răsărit, o dată către apus, o dată către miazăzi, o dată către miazănoapte, apoi aruncă iarba vieții în apa cea fiartă.”¹⁷

Voinicul este redat vieții, iar dragostea pe care zâna i-o împărtășește fără strop de precupețire, repune în mișcare universul. Elementele reintră cu toatele în sărbătoarea zămislițoare de poezie :

...Florile începură a mirosi dulce; *izvoarele* deteră a curge limpede; *vânturile* se prefăcură în cântec de bucurie;... vâlul cel negru căzu la *pământ* și *soarele* strălucitor se ridică în sus către ceruri... sus... mai sus decât a fost cândva... Și-n lume se făcu lumină ca fața Soarelui, încât nouă ani, nouă luni și nouă zile oamenii

nu văzură nimic de lumina cea înfricoșată.¹⁸

Vorbele Apostolului Pavel cum că „dacă iubire nu e, nimic nu e” sunt aici mai vrednice de adevăr ca niciunde: „Împărăteasa Zorilor simți că simte ce n-a mai simțit...”¹⁹

Basmul *Zâna Zorilor* poate fi abordat și ca o parabolă a posibilei apocalipse provocată de orgiile nemăsurate ca și de lăcomia căpeteniilor lumii. Înțelepciunea și rațiunea, spiritul justițiar și curajul, înving utopia fericirii, însă nu se știe până când, dat fiind că resursele universului sunt exploatate tot mai fără milă și tot mai maculate: *aer dezozonizat, plin de noxe, pământ infertilizat, ape impotabile, focuri malefice* care mistuie mii de hectare de vegetație și deșertifică paradisul terestru care a fost milenii în șir planeta albastră.

* * *

Elementele zămislesc viața umană. În *Florița din codru*, fata adoptivă a crâșmarului din codru și a soției sale, are o astfel de origine misterioasă: Doar a crescut ca și florile din pământ; doar a căzut ca și stelele din cer sau s-a prefăcut cumva, pe nepricepute, din văzduhul curat.²⁰

Nevoia de a asocia ființa omenească elementelor este stringentă și convingătoare. Elementul reflectant este acum vinul – sinteză a apei, a pământului și a soarelui care a contribuit la creșterea și coacerea strugurilor – vin căruia frumusețea chipurilor ce se oglindesc în el îi conferă calități noi: Crâșmărița atâta era de frumoasă încât dacă-i vedeai fața oglindită în fața vinului, ți se părea cum că vinul e mai tare și mai înfocat; Florița atâta era de frumoasă încât dacă-i vedeai fața oglindită în fața vinului ți se părea cum că vinul e mai dulce și mai moale²¹.

Căutătoarea, adică oglinda, în care se admiră crâșmărița joacă rolul conștiinței sinelui neperversit, ea arătând-o nu doar pe privitoare așa cum este, ci făcând și portretul fiicei adoptive. Comparatia implică automat elementele naturii, Florița fiind aici pandantul feminin al păstorului din Miorița. Astfel, Florița „are față ca zorile dimineții, ochi ca și câmpul cerului și trup ca raza soarelui.”²². O dată declanșată criza de gelozie, mama vitregă își supune fiica unui regim aspru de austeritate și de efort epuizant în propria gospodărie. Munca o revigorează pe fata pe care oglinda, la o nouă consultare a crâșmăriței pizmărețe, o prezintă astfel: „are fețe ca mărul; ochi ca și căprioara și trup ca și crinișorii.”²³

Fetei i se interzice „să mai iasă la fața soarelui”. E pedepsită să stea în pivniță și să lucreze la războiul a cărui suveică abia putea fi ridicată de la pământ de către un voinic.

Nouă luni, nouă săptămâni și nouă zile a lucrat fata sub pământ. În acest interval, împăratul ținutului a trecut pe la cârciumă și își anunță a nouă vizită, de data asta din suita imperială urmând să facă parte și fiul lui. Oglinda-oracol este consultată din nou de crâșmăriță și aceasta află că fiica ei urgisită este de o mie de ori mai frumoasă întrucât „are față ca și fagurele topit, ochi ca și nevasta unui împărat și trup ca și roușoara de pe flori.”²⁴

Crâșmărița nu mai poate suporta un asemenea afront din partea oglinzii și ia decizia s-o îndepărteze pe fată și

s-o schilodească, lăsând-o fără lumina ochilor. O bătrână primise poruncă să execute această pedeapsă, dar, la vederea chipului fără seamăn de frumos al copilei, scăpase cuțitul din mână. O căprioară îi dăduse fetei ochii ei, așa încât baba să-și poată justifica misiunea în fața stăpânei sale. Prigonita ajunge la un sălaș de hoți de codru despre care află de la bucătarul lor ghebos că se spălau dimineața pe fețe „cu sânge de copil nebotezat și sânge de fete mari.”²⁵

Sângele este și el un derivat al elementelor esențiale, având consistența apei și culoarea focului, îndeosebi al celui lăuntric, și care se reactivează în orice cadru emoțional puternic.

Florița-l ajută pe ghebos la pregătirea mesei. Vin hoții și se bat pe mâncare „precum se bat nourii în capete și se prăpădesc”. La vederea Floriței care își deconspiră prezența, hoții se opresc ca hipnotizați de frumusețea ei: „Și se părea că cerul s-a dărâmat asupra lor, și munții, și codrii...”²⁶ Dar viața lor se schimbă în bine și toți o adoră pe Florița.

Însă cum gelozia crâșmăriței era departe de a se fi stins, ea o trimite pe baba Boanța

s-o adoarmă pe fată, punându-i un inel de aur pe deget. Hoții plâng de „se mișcă pietrele” și-i scot inelul fatal, drept care adorata lor învie. De bucurie, hoții cumpără toate inelele de aur din împărăție și i le dăruiesc musafirii lor cu apucături de Șeherezadă.

Și din nou apare cotoaroanța și-i oferă fetei o rochie de mătase, provocatoare de moarte de îndată ce este trasă pe corp. Și iar o învie hoții și cumpără pentru ea toate mătăsurile de la neguțătorii din împărăție. Mai mult decât atât, hoții întăresc paza frumoasei lor.

Însă Cotoranța vine pentru a treia oară cu salutări de la maica Floriței și se oferă s-o pieptene, împletindu-i „firul morții în păr”. Hoții n-o mai pot învia și, neîndurându-se să-i despletească părul, o îngroapă sub un copac și-i aprind la cap „o lumină de ceară curată, topită tocmai din fagurele în care a fost să fie matca albinelor...”²⁷ La sugestia ghebosului, nu îndrăznesc să arunce pământ pe trupul ei. Rămân așadar, s-o vegheze, „legați de pământ” până ce mor toți treisprezece, cu ghebos cu tot. În jurul mormântului rămas deschis, cresc flori deosebite. Căinii feciorului de împărat, aflat la vânătoare, dau de mormânt și încep să urle. Cu doi oameni de încredere, fiul împăratului o dezgroapă pe Florița și o ia acasă, unde pune douăsprezece fete să se ocupe de ea ca și cum ar fi fost vie. Acestea o despletesc și frumoasa moartă se trezește la viață, fiind cerută în căsătorie de salvatorul ei. Toți supușii vin s-o vadă pe mireasa prințului. Printre aceștia se află și crâșmărița cea invidioasă. După nuntă, tânărul împărat pune să se construiască o casă cu pereții numai din oglinzi, în care e închisă cu cele mai frumoase neveste din ținut, crâșmărița cea vicleană.

Oglinda se află într-un raport special cu elementele fundamentale. Tehnologic vorbind, ea, ca și fereastra, nu-i altceva decât pământ (nisip, siliciu) care a devenit transparent în urma trecerii prin foc. Geamul se poate lichefia la o temperatură mai ridicată. Ca și metalele, oglinda conține în sine focul latent, și ea poate capta și reflecta lumina soarelui, a lunii și a stelelor, inclusiv lu-

mina celor ce se postează, narcisist sau nu, în fața ei.

Există o serie de interdicții cu substrat superstițios care se cer respectate, ca de exemplu, evitarea pivitului în oglindă pe întuneric sau pe fulgerătură, spre a nu avea surpriza întâlnirii cu duhul astral sau cu orice alt duh malefic. Nici oglinda (căutătoarea) din *Florița din codru*, nu s-a manifestat deloc ca un bun sfetnic de taină. Ba cât se poate de împotriva pentru maștera pizmuitoare.

* * *

Tot o mamă vitregă, cea a feciorului de împărat din *Doi feți cu stea în frunte*, declanșează o serie de metamorfoze în lanț, în care umanul se identifică nu o dată cu elementele naturii, ce se dovedesc factori favorizanți în scoaterea adevărului la iveală.

Povestea începe sub semnul unei comparații între „focul solar”, cu razele „mai stâmpărate”, prielnic culesului de căpșuni de către trei fiice de pădurar, și „focul cailor” călăriți de feciorul de împărat și de doi curteni ai lui. De notat, fie și în treacăt, că armăsarul prințului vânător era cel mai înfocat dintre toți.

Cele trei fete, Ana, Stana și Săftița, discută de darurile pe care le-ar face fiecare viitorului ei soț: o pâine, care o dată mâncată i-ar asigura partenerului de viață tinerețea veșnică; o cămașă cu care purtătorul ei va putea trece „prin apă fără ca să se ude și prin foc fără să se ardă”, respectiv „doi feți frumoși, gemeni cu părul de aur și cu stea în frunte, stea ca luceafărul din zori.”

Voinicii le aud, le saltă în șei, le aduc acasă, le nuntesc și, rând pe rând, fetele își îndeplinesc făgăduințele. Numai Săftiței îi sunt dejucate planurile de către soacra ei care, având o fiică din altă căsătorie, o voia pe aceasta împărăteasă. Așa că feții abia veniți pe lume sunt înlocuiți cu doi căteluși, iar ei îngropați la colțul casei „tocmai la fereastra împăratului”. Din mormântul neștiut, substituit și el al uterului matern, cresc doi paltini.

În bătaia *vântului*, paltinii scot tot felul de șoapte, în care împăratul distinge tot atâtea suspine. Noua împărăteasă nu-i deloc străină de frământările și bănuielele soțului ei și, după o noapte de dezmierdări, îi cere să taie paltinii. Aceștia sunt transformați în paturi, câte unul pentru fiecare soț încoronat, numai că odihna împărătesei într-un asemenea divan numai odihnă nu este, așa că, în viclenia ei fără limite, înlocuiește paturile cu altele identice, poruncind ca pe cele vechi să fie arse. Din focul aprins se răzlețesc însă două scânteii ce cad exact pe locul de unde au fost tăiați paltinii cu pricina, scânteii ce se prefac în doi mieluși cu lână strălucitoare și frumoși foc. Văzând că împăratul a prins drag de cei doi mieluși, împărăteasa va face totul ca bărbatul ei să-și calce pe suflet și să se învoiască la tăierea mieilor. Ce nu s-a putut mânca din ei, a fost aruncat în *foc* (adică piele, lână, oase, zgârciuri, copite, cornițe etc.). Numai că pe fundul vasului în care s-a spălat și limpezit carnea au rămas două bucățele din creierii mielușilor, bucățele care au ajuns în pârau unde a fost clătit vasul, și de aici mai departe, până la *apa* cea mare, care curgea prin mijlocul împărăției. Din bobitele de creier s-au născut „doi peștișori cu solzii de aur”, unul ca și celălalt, să se știe că sunt gemeni.

Peștișorii sunt prinși de pescarii împărătești tocmai în clipa în care ultimele două stele se sting pe cer.

Aceștia îl roagă pe bunul pescar să nu-i dea pe mâna împăratului, bănuind ce-i așteaptă din nou, și-l imploră să recurgă la un ritual magic:

– Pune-te și adună rouă de pe frunze, lasă-ne să înotăm în rouă, pune-ne la soare și apoi nu veni până ce razele soarelui nu vor fi sorbit rouă de pe noi.²⁸

Ce-a aflat pescarul când s-a întors? Doi feți frumoși cu păr de aur și stea în frunte.

În ipostaza asta care încheie un ciclu de peripeții metamorfice, feciorii ajung la palat, unde pătrund cu greu, căci tocmai avea loc acolo un ospăț împărătesc strașnic, și își cântă povestea vieții lor. Când și-au descoperit, la sfârșit, capetele, cei din jur au trebuit să-și acopere ochii cu mâinile, nu cumva să-i orbească stelele din fruntea atât de strălucitoare a coconilor.

Mama vitregă va fi pedepsită prin legarea de coada unei iepe ce înconjoară întru pilduire, ținutul împărătesc, iar Săftița este repusă în drepturile ce-i fuseseră uzurpate prin diabolicele intrigi ale mașterei.

Cuvinte din sferile semantice ale celor patru elemente se întâlnesc, cu toată încărcătura lirică specifică poeziei de dragoste, și în ceremonialele adresative. Tonalitatea mai păstrează ceva din fiorul erotic al *Cântării cântărilor*. Iată, pentru exemplificare, „versetele” prin care feciorul de împărat din *Ileana cea șireată* își exprimă trăirea în fața fetei care i-a fermecat privirea și sufletul: „– Am pornit la soare, ca să-i fur o rază, să-i încredințez sora și s-o duc acasă să mi-o fac mireasă. Acum, surioară, mă opresc în cale să privesc la tine, în raza feței tale, și să-ți zic o vorbă și să-ți fur o vorbă.”

* * *

Elementele sunt prezente chiar și atunci când ritualul magic este unul improvizat în registru parodic și umoristic, registru în care este elaborată povestea *Păcală în satul lui*, o parabolă în care satul are doar un înțelept și o mulțime de proști, adică exact pe dos sau invers decât e prezentat un sat românesc. Descurcătura Păcală o sfătuieste pe o nevastă cum să se descotorosească de o piele de vițică, bănuind că ar avea virtuți deconspiratorii atunci când cineva o atinge cu bățul: „îi spuse că n-are decât să opărească pielea cu apă de izvor strecurată printr-o sită deasă.” Femeia naivă plătește scump acest sfat și o face din teama că pielea prooroc, capabilă, după spusele lui Păcală, să scoată și „cârțița din fundul pământului”, ar fi putut da în vileag legătura erotică dintre gospodina rea de muscă și vornicul satului.

Cum Păcală continuă să-i batjocorească pe consătenii lui creduli și fără prea multă glagorie, aceștia-și propun să se descotorosească de el spre a scăpa de grija de a-l imita. În virtutea adevărului psihologic din mentalul colectiv, oamenii îi iartă orice pe lume în afară de faptul că nu ești ca ei. Și, ca în *Prostia omenească* a hătrului humuleștean, consătenii lui Păcală trec în revistă relele la care, prin exemplul personal, i-ar târi cel care prin inteligență își depășește condiția socială rurală: aprinderea casei, săritul în fântână, frângerea unui picior etc. Acestea fiind gândite, ei se grăbesc să i-o ia înainte: să-i distrugă animalele din ogradă, să-i dea foc la casă, să-l alunge din sat, sau, cu orice preț, să-i ia lumina vieții, ultima

soluție asupra căreia se pun de acord fiind „să-l arunce în Dunăre, unde va fi apa mai adâncă, pentru ca nici neam din neamul lui să nu mai poată ieși la lumina zilei.” În prostia generalizată, nu exclud nici ipostaza că Păcală ar putea scăpa „chiar din fundul Dunării”.

Cum această hotărâre li se pare salvatoare, ei fac rost de-o piatră de moară și alaiul, cu osânditul în frunte, o pornește peste câmpul nisipos spre Dunărea cea mare și adâncă. La un moment dat, convoiul săracilor cu duhul face un popas și, lăsându-l pe condamnat într-un sac legat la gură, merg cu mic cu mare să caute fundul cel mai adânc al Dunării spre a-l lăsa acolo pe condamnat să alunece în străfunduri cu piatra de moară de care era legat. Se ivesc discuții care evidențiază prostia omenească până la ultimele ei limite. Redăm pasajul pentru spumoasa lui savoare și pentru râsul în pumnii auctoriali mai mult decât pantagruelic:

Unde să-l arunce? Mai la deal, de unde vine apa, ori mai la vale, unde se duce? Unii dădeau cu socoteala că mai la deal e mai multă apă, fiindcă de acolo vine apa și n-ar veni dacă n-ar fi destulă. Alții însă erau de părere că la vale e mai multă, fiindcă acolo se strânge apa, care vine de la deal, cum vine apa și tot vine, se scurge și se tot scurge, s-ar pomeni că Păcală rămâne pe uscat, iese din sac și vai de capul lor.²⁹

În vremea în care nedușii la biserică își dau cu presupusul despre adâncimea Dunării, Păcală convinge pe un jelepar să intre în locul lui în sac, gestul apărându-i văcarului ca un chilpir de a ajunge vornic într-un sat plin de neveste năbădăioase și rele de muscă, și se întoarce acasă cu toată cireada ultimului păcălit care excela, ca toți ceilalți, printr-un deficit consistent de glagorie.

Consătenii justițiar și înverșunați în a-și conserva stupiditatea proverbială și întru totul asigurate de suficiență protectoare, îl îneacă pe jelepar și se întorc pe la casele lor. Bucuria le este însă scurtă: Păcală stătea, cu pipa în gură, în cerdacul lui, și-și admira bogăția care sporise fabulos. Întrebat de unde are vitele, el le spune invidioșilor că de pe fundul Dunării. Lăcomia îi mână pe toți într-acolo, de unde nu vor mai ieși niciodată. Printre ei și popa, pe care consoarta îl îmbărbătează cu vorbe nu tocmai ortodoxe, dovadă că nici Slavici nu rămăsese insensibil la lecția de acest tip adusă în literatura română de marele lui prieten care a fost Ion Creangă:

– Mai la fund, părinte! – striga, dar – mai la fund! Că acolo sunt cele coarșe.³⁰

* * *

Un basm mai puțin cunoscut, dar nu mai puțin interesant este *Rodul tainic*, al cărui subiect ne duce cu gândul la o posibilă influență a marelui Eminescu.

Un împărat are în curte un pom foarte înalt căruia nu ajunge să-i cunoască fructele. Coroana pomului e în adâncul văzduhului „prin înălțimile neștrăbătute de ochiul omenească”. Cineva le consuma acolo sus, niciunul din poame necăzând pe pământ niciodată. Un țigan de la curte, Donciu, se oferă să urce în pom să-l cerceteze, după ce mulți feți-frumoși eșuaseră lamentabil, ratând

căsătoria cu fiica împăratului, respectiv jumătate din împărăție.

Donciu se urcă în pom cu ajutorul unor cățărațoare de fier. Poposește la Mama Vânturilor, dar fiul acesteia Vântul Neastâmpărat nu-i este de nici un folos în îndeplinirea misiunii asumate. Al doilea popas va fi făcut la coliba mamei Omului-din-Șură, însă tot fără folos. Ultimul popas îl face la coliba Mamei Soarelui, unde o va cunoaște pe Lia, Zâna Zânelor, cu care se va căsători, dar nu va renunța să-și ducă la capăt sarcina. Împăratul nu și-ar fi dat în nici un caz fiica după un țigan. A gustat din merele, perele și prunele de aur aduse. Muma lui Donciu o învie pe prințesă cu ajutorul unui praf magic.

Rodul tainic are ca punct de plecare tema cunoașterii (împăratul vrea să guste din fructele care i se refuză) și dezvoltă aspirația omului spre înălțimi. Se cere evidențiată arhitectura și etajarea elementelor într-o ierarhie pe verticală: *pământ*, *aer*, (vântul adică mișcarea cea mai frecventă modalitate de a se face simțit), *lumină*, (întâi de natură selenară, insuficient de pură, și apoi cea solară, iscată de focul prin excelență purificator și favorizator al vieții în universul nostru). Zămisliitor de viață e și *pământul* care se găsește la toate nivelurile la care poposește temerarul Donciu, ca și în praful pe care mama voinicului i-l dă acestuia s-o învie pe fiica împăratului viclean.

Abordarea basmelor lui Slavici din perspectiva magică a elementelor esențiale, este, ca și în cazul nuvelor și romanelor părintelui *Morii cu noroc*, fertilă și interesantă.

Note

¹Ioan Slavici, *Pagini alese*, texte reproduse din *Opere*, EPL, București, 1967, p.16.

²*Ibidem*.

³Ioan Slavici, *Zâna Zorilor*, Ed. Venus, București, 2005, p. 7.

⁴*Idem*, p.9.

⁵*Idem*, p.11.

⁶*Idem*, p.13.

⁷Ioan Slavici, *Pagini alese*, București, Ed. RAI, 1967, p. 23.

⁸*Ibidem*.

⁹*Idem*, p. 24

¹⁰*Idem*, p. 32.

¹¹*Idem*, p. 33.

¹²*Idem*, p. 38.

¹³*Ibidem*.

¹⁴*Idem*, p.44.

¹⁵*Idem*, p.47.

¹⁶*Idem*, p.48.

¹⁷*Idem*, p.49.

¹⁸*Idem*, p.50.

¹⁹*Ibidem*.

²⁰Ioan Slavici, *Zâna Zorilor*, Ed. Venus, București, 2005, p.49.

²¹Ioan Slavici, *Pagini alese* (Antologie și prezentare de Mihaela Cojocaru), după *Opere*, vol. I, București, 1967, p. 53.

²²*Ibidem*

²³*Idem*, p.54.

²⁴*Idem*, p. 56.

²⁵*Idem*, p. 59.

²⁶*Idem*, p. 62.

²⁷*Idem*, p. 67.

²⁸*Idem*, p.88.

²⁹*Idem*, p.103.

³⁰*Idem*, p.110.